

після додаткової підготовки, а самі вони могли слугувати хіба що перспективою на майбутнє. Досвід показав, що ці завдання у повному обсязі будуть виконані тільки взимку і влітку 1944 р.

Після завершення перегруповань у складі п'яти фронтів, що діяли на теренах України, нараховувалося до 190 стрілецьких дивізій, 11 танкових, 8 механізованих і 5 кавалерійських корпусів. Найпотужнішим був Воронежський фронт, до складу якого входило 44 стрілецькі, 5 танкових, 2 механізовані дивізії та 1 кавалерійський корпус. Із 14 вересня розпочалося формування Дніпровської військової флотилії, яка передавалася в оперативне підпорядкування Воронежського фронту.

4.5. Операції Воронежського (1-го Українського) фронту на київському напрямі (1.10.43–22.12.43)

29 вересня 1943 р. командування Воронежського фронту отримало завдання¹¹⁸: у взаємодії з лівим крилом Центрального фронту ліквідувати угруповання противника в районі Києва, після виходу на лінію Ставище — Фастів — Біла Церква продовжувати наступ головними силами на Бердичів, Жмеринку, Могилів-Подільський (директива Ставки ВГК №30203 від 29.09.1943 р.¹¹⁹). Командуючий фронтом генерал-армії М.Ватутін вирішив розгромити угруповання ворога в районі Києва й оволодіти столицею радянської України, завдаючи головного удару з Букринського плацдарму (80 км на південь від міста).

Головне ударне угруповання фронту (40-а, 27-а армії з 2 танковими й 1 механізованим корпусами і 3-я гвардійська танкова армія) підготували та провели дві наступальні операції: 12–15 жовтня і 21–23 жовтня. Проте бажаних результатів досягти не вдалося, тому що умови місцевості обмежували можливість використання танкових з'єднань. Запланована третя наступальна операція зі звільнення Києва з півдня не проводилася.

На північ від Києва війська 38-ї армії і 5-го танкового корпусу 11–17 жовтня досягли деякого успіху і змогли розширити плацдарм у районі с. Лютіж. Ставка, з огляду на успішні дії 38-ї армії в районі Лютізького плацдарму, наказала командуючому фронтом саме сюди перенести напрям головного удару, пере-

кинувши на плацдарм 3-ю гвардійську танкову армію й основну масу фронтової артилерії (директива №30232 від 24.10.1943 р.¹²⁰). Це перегрупування у секретному режимі відбулося до кінця жовтня, натомість спеціально для противника було проведено комплекс заходів із введення його в оману щодо посилення танкового угруповання на південь від Києва. Величезні маси військ і техніки приховано форсували Дніпро у зворотному напрямі, здійснили нічні марші на північ, переправилися через Десну, заново форсували Дніпро і зосередилися в районі Лютіжа і Нових Петрівців. Німецька розвідка не змогла повною мірою відстежити цей рух та розгадати задум радянського командування. Таким чином, на лютізькому напрямі вдалося досягти переваги над противником у живій силі у 3, в артилерії у 4,6 і в танках у 9 разів.

Четверта Київська наступальна операція військ 1-го Українського фронту (з 20 листопада фронти, які діяли на території України, отримали найменування 1-го, 2-го, 3-го та 4-го Українських) розпочалася 1 листопада 1943 р. ударом 40-ї і 27-ї армій із Букринського плацдарму у загальному напрямі на Кагарлик та Білу Церкву. Цей наступ не одержав розвитку, але скував значні сили противника і дезорієнтував німецьке командування щодо напрямку головного удару. Зранку 3 листопада після артилерійської й авіаційної підготовки з Лютізького плацдарму перейшло в наступ головне угруповання фронту — 60-а і 38-а армії та 5-й гвардійський танковий корпус.

Ставка ВГК, з огляду на важливе значення Київської операції, увечері 3 листопада наказала командуючому 1-м Українським фронтом «операцію, розпочату на правому крилі фронту, не затягувати, тому що кожен зайвий день дає тільки перевагу противнику, дозволяючи йому зосереджувати тут свої сили, користуючись гарними дорогами. Тоді, як у нас зруйновані противником дороги ускладнюють і обмежують маневр». Ставка зажадала «не пізніше 5 листопада перерізати залізницю Київ — Коростень, на схід чи на захід ріки Ірпінь, залежно від обстановки, і не пізніше 5–6 листопада оволодіти містом Київ» (директива №30236 від 3.11.1943 р.¹²¹). Для нарощування сили удару командуючі арміями ввели в битву другі ешелони і ре-

зерви. Увечері 4 листопада в операцію була введена 3-я гвардійська танкова армія з 1-м гвардійським кавкорпусом. На світанку 6 листопада війська фронту вибили противника з Києва і до кінця 12 листопада вийшли на лінію Чорнобиль — Малин — Черняхів — Житомир, південніше Фастова й Обухова.

Німецьке командування вживало термінових заходів із метою зупинити наступ радянських військ. У цей район перекидалися дивізії з інших ділянок фронту. Уже 8 листопада почалися контратаки 4 танкових і 1 моторизованої дивізій в районі Трипілля й Фастова, які були відбиті. Водночас розвідка встановила, що противник підтягує великі сили в район Білої Церкви і Козятина. У районах Житомира і Черняхова радянські війська продовжували просуватися на захід. Їх подальший наступ приховував у собі небезпеку. З огляду на розтягнутість військ фронту, Ставка директивою від 12 листопада наказала фронту тимчасово призупинити просування, підсилити 38-у армію, не допустити прориву противника до Києва, розбити білоцерківське угруповання вермахту, після чого продовжити наступ на козятинському напрямі. Для вирішення наступальних завдань Ставка вжила заходів щодо зосередження в районі Києва великих резервів, у тому числі 1-ї танкової, 18-ї, а пізніше й 1-ї гвардійської загальновійськових армій.

13 листопада противник, зосередивши велике танкове угруповання, перейшов у контрнаступ. У ході запеклих боїв йому вдалося потіснити війська 60-ї і 38-ї армій, що змушені були залишити Житомир і відійти на лінію Черняхів — Брусилів — Фастів. У грудні противник завдав удару в напрямку на Малин, але істотних успіхів не досяг. Радянські війська відійшли від Черняхова на лінію Коростень — Малин — Радомишль. Противник не зміг повернути Київ, зазнавши втрат у живій силі і техніці. До 22 грудня наступальні можливості угруповання вермахту вичерпалися.

Відбиттям контрнаступу противника у другій половині грудня 1943 р. завершилася Київська стратегічна наступальна операція, яку сучасні історики поділяють на наступальну та оборонну. Завдяки сміливому маневру силами та засобами, раптовості завданого удару втрати радянської сторони безпосередньо в наступальній операції з визволення Києва (3–13.11.43) склали 6491 чол., що становило менш 1% від загальної

чисельності військ, задіяних в операції¹²². Радянські війська звільнили столицю УРСР, просунулися у західному напрямі на глибину до 150 км й оволоділи важливим стратегічним плацдармом на Дніпрі, довжина якого по фронту перевищувала 500 км. Було створено умови для підготовки та здійснення нових операцій на території Правобережної України.

4.6. Нижньодніпровська стратегічна наступальна операція 2-го, 3-го й 4-го Українських фронтів (26.09.43–20.12.43)

Тоді, як на київському напрямі наступали війська 1-го Українського фронту, нижче по Дніпру розгорнулася запекла боротьба з противником військ 2-го і 3-го Українських фронтів на кіровоградському і криворізькому напрямках і військ 4-го Українського фронту — в Північній Таврії. Перед фронтами було поставлено такі завдання. Степовому (2-му Українському) — завдати головного удару у загальному напрямі на Черкаси — Новоукраїнку — Вознесенськ, розбити угруповання противника в районі Кіровограда й відрізати йому шляхи відходу на захід. Одночасно лівим крилом наступати в напрямі П'ятихатки — Кривий Ріг і вийти на тили угруповання противника в районі Дніпропетровська. Найближчим завданням фронту було оволодіти Христинівкою, Новоукраїнкою, Кривим Рогом, надалі — вийти на рубіж р. Дністер — Рибниця — Ананьїв (директива Ставки ВГК № 30204 від 29.9.1943 р.¹²³). Перед військами Південно-Західного (3-го Українського) фронту стояло завдання не пізніше 3 жовтня ліквідувати Запорізький плацдарм противника; одночасно правим крилом продовжувати форсування р. Дніпро, розширюючи плацдарми на його правому березі. Надалі передбачалося головними силами наступати на Новомиколаївку і Кривий Ріг, у взаємодії з лівим крилом Степового фронту розгромити угруповання противника в районі Дніпропетровська і вийти на рубіж Кривий Ріг — Апостолове — Грушевий Кут (директива Ставки ВГК № 30206 від 1.10.1943 р.¹²⁴). На війська Південного (4-го Українського) фронту покладалося завдання прорвати оборону противника на р. Молочна і розвивати наступ у напрямі на Каховку та Херсон із метою очищення від німецько-румунських військ Північної Таврії.